

TEODOR SZYMANOWSKI

**SKAZANI RECYDYWIŚCI
W POLSCE W OKRESIE TRANSFORMACJI
W ŚWIETLE DANYCH STATYSTYCZNYCH**

1. UWAGI WSTĘPNE

Czas głębokiej transformacji ustrojowej, obejmującej różnorodną dziedzinę życia społecznego i państwowego w Polsce, zaczął się, jak wiadomo, po upadku systemu komunistycznego, tj. w połowie 1989 r. Można by się zastanawiać, czy ten proces trwa nadal, ale dokonano się już tyle fundamentalnych zmian w naszym kraju, że opisywanie zjawisk społecznych w ich kontekście wydaje się w pełni uzasadnione. Ponadto trzeba zaznaczyć, że w ostatnim ćwierćwieczu ukazało się niezmiernie mało publikacji dotyczących recydywy. Jeszcze mniej było publikacji przedstawiających wyniki badań empirycznych¹.

Tymczasem w naukach penalnych, a zwłaszcza w kryminologii, problem recydywy wciąż należy do najtrudniejszych, a jednocześnie bardzo aktualnych i ważnych dla wymiaru sprawiedliwości oraz wykonywania sankcji karnych. Przed przystąpieniem do analizy danych statystyki sądowej i więziennej oraz innych danych należy pokrótce zastanowić się nad znaczeniem pojęcia recydywy w kryminologii, prawie karnym materialnym i prawie karnym wykonawczym, a następnie skrótkowo omówić najważniejsze zmiany, jakie się dokonały w unormowaniach prawnych w mijającym dwudziestoleciu przemian w Polsce.

Zagadnienie recydywy przestępczej stanowi szczególnie przedmiot zainteresowania w kryminologii ze względu na popełniane przestępstwa, właściwości ich sprawców oraz społeczne następstwa tych zachowań. Najogólniej można uznać, że kryminologiczne rozumienie recydywy oznacza wielokrotne, świadome popełnianie przestępstw lub choćby ujawnianie tendencji do takich zachowań przez określone osoby.

¹ Wśród ostatnich publikacji, które się ukazały ponad 15 lat temu, można wymienić prace: A. Bałandynowicza, *Nieudane powroty*, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, Warszawa 1993; B. Janiszewskiego, *Recydywa wielokrotna w prawie karnym: zagadnienia nadzwyczajnego wymiaru kary*, „Ławica”, Warszawa–Poznań 1992; S. Lelentala, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych dla recydywistów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992 oraz T. Szymanowskiego, *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989. Trzeba zaznaczyć, że wszystkie wymienione prace uwzględniały stan prawny przed dokonaniem zasadniczych reform prawa karnego.

Zupełnie inaczej recydywa jest pojmowana w prawie karnym, w którym jest ona precyzyjnie zdefiniowana, ponieważ z jej zaistnieniem wiążą się konkretne, często bardzo dotkliwe dla sprawcy następstwa przy wymierzaniu kary i następnie jej wykonywaniu. Współcześnie w Polsce pewne przejawy recydywy zostały określone w prawie karnym materialnym, tj. w kodeksie karnym i kodeksie karnym skarbowym (recydywa skarbowa, którą nie będziemy się tu zajmować), oraz w kodeksie karnym wykonawczym.

W k.k. można wyróżnić następujące pojęcia recydywy: **ponowne skazanie** przewidziane w art. 41 § 1b w związku z § 1a tego artykułu (dotyczy orzekania zakazów na zawsze; nie przewiduje przedawnienia recydywy w tym przypadku), **uprzednie skazanie na bezwzględną karę pozbawienia wolności** na czas od 6 miesięcy (np. art. 58 § 4 k.k. – konsekwencją jest niemożność zastąpienia kary pozbawienia wolności grzywną lub karą ograniczenia wolności przewidzianymi w § 3 tego artykułu; w tym przypadku nie przewiduje się również przedawnienia recydywy), **uprzednia karalność za przestępstwo umyślne** (art. 66 § 1 – konsekwencją jest niemożność warunkowego umorzenia postępowania karnego, przewidzianego w tym przepisie; w tym przypadku również nie przewiduje się przedawnienia recydywy). Mówiąc o braku przedawnienia w tych postaciach recydywy, trzeba zaznaczyć, że ma ono charakter względny, ponieważ zarówno przepisy o przedawnieniu (rozdział XI k.k.), jak i o zatarciu skazania (rozdział XII k.k.) sprawiają, że fakt uprzedniego popełnienia przestępstwa może nie być ujawniony i nie spowoduje to następstw przewidzianych w k.k. (z wyjątkiem przewidzianych w art. 106a – niektóre czyny przeciwko wolności seksualnej). Jednocześnie w dwóch przepisach k.k. określono prawnokarne następstwa przestępstw popełnianych w innych niż wcześniej wymienione okolicznościach, tj. w art. 68 § 2 i art. 75 § 2 k.k., które mówią o popełnieniu innego niż umyślne przestępstwa, co może spowodować: w pierwszym przypadku – podjęcie umorzonego postępowania karnego, w drugim – zarządzenie wykonania zawieszzonej warunkowo kary.

Wymieniając te wszystkie postaci uprzedniej karalności, z którą prawo karne wiąże określone następstwa, można uznać, że stanowią one również recydywę w znaczeniu kryminologicznym.

W tym opracowaniu uwagę skoncentrujemy na najważniejszych dla polityki kryminalnej postaciach recydywy, tj. **powrocie do przestępstwa**, unormowanym w art. 64 k.k., i **recydywie penitencjarnej**, uregulowanej w art. 86 k.k.w. W obu tych przypadkach recydywa pociąga za sobą istotne dla skazanych następstwa, a jednocześnie stanowi szczególnie trudny problem dla polityki karnej i następnie polityki penitencjarnej (w przypadku skazanych na karę pozbawienia wolności), ponadto jest ona rejestrowana i uwzględniana w sądowej statystyce skazań oraz w statystyce więziennej. W tym tekście nie ma potrzeby szczegółowego rozważania obu postaci recydywy, tj. kodeksowej (art. 64) i penitencjarnej (art. 86 k.k.w.), ponieważ we wszystkich podręcznikach i komentarzach są one dokładnie analizowane. Jedynie zwrócimy uwagę na najważniejsze zmiany, jakie wprowadzono do prawa karnego w unormowaniu recydywy w pierwszym okresie transformacji, które zostały ukoronowane uchwaleniem kodyfikacji karnej w czerwcu 1997 r. Tak więc ustawą z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie k.k. i niektórych innych ustaw uchylono dwa środki post-penalne, które przez 20 lat stosowano wobec skazanych recydywistów, tj. orzekanie

nadzoru ochronnego i umieszczanie w ośrodku przystosowania społecznego. Drugą bardzo ważną zmianą, wprowadzoną ustawą z dnia 12 lipca 1995 r., było zrezygnowanie z obligatoryjnego zaostrzenia represji karnej oraz z konieczności wymierzania jedynie kary pozbawienia wolności w przypadku recydywy prostej.

W nowym k.k. z 1997 r. wprowadzono wiele istotnych zmian dotyczących odpowiedzialności karnej w warunkach powrotu do przestępstwa. I tak, w przypadku recydywy zwykłej (art. 64 § 1) pojawiły się dwie podstawowe zmiany w porównaniu z dawnym unormowaniem (art. 60 § 1 k.k. z 1969 r.), tj. zrezygnowano:

- z podniesienia dolnego progu zagrożenia karą (dwukrotnego) oraz
- z obligatoryjnego zaostrzenia odpowiedzialności karnej, wprowadzając zasadę fakultatywnego zaostrzenia kary.

W odniesieniu do recydywy specjalnej wielokrotnej, unormowanej w art. 64 § 2 k.k. z 1997 r., wprowadzono dwie istotne zmiany w porównaniu z art. 60 § 2 k.k. z 1969 r., tj. po pierwsze – odstąpiono od drastycznego podniesienia dolnej granicy zagrożenia karnego (trzykrotnego przewidzianego w danej sankcji, nie mniejszego niż dwa lata pozbawienia wolności), a w to miejsce przewidziano wymierzenie kary powyżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia, które może nie przekraczać (jako minimum) nawet miesiąca pozbawienia wolności. Po drugie – w nowym unormowaniu odstąpiono od niejasnego określenia przestępstwa „o charakterze chuligańskim” lub czynu z chęci osiągnięcia korzyści majątkowej, a w to miejsce wymieniono, jako warunek surowszej odpowiedzialności karnej, popełnienie precyzyjnie określonych czynów o znacznej szkodliwości społecznej, tj. agresywnych, a także kradzieży z włamaniem. Prócz wyżej wymienionych różnic w nowym unormowaniu recydywy nieco inaczej ujęto także pozostałe jej następstwa.

Ważne zmiany wprowadzono w k.k.w. z 1997 r. w sprawie postępowania z recydywistami. Trzeba zaznaczyć, że na gruncie tego kodeksu i w postępowaniu wykonawczym mamy do czynienia z pojęciami recydywy, określonymi w k.k., które mają zastosowanie również względem skazanych na kary niełączące się z pozbawieniem wolności (np. w razie warunkowego zawieszenia kary), jak też z recydywistami skazanymi na karę pozbawienia wolności lub aresztu, których k.k.w. z 1997 r. w art. 86 określił mianem **recydywistów penitencjarnych**. Jest to zupełnie nowa definicja skazanych z przeszłością kryminalną i jednocześnie odbywających karę pozbawienia wolności lub aresztu co najmniej po raz drugi. To nowe określenie zrywa więc całkowicie ze zdefiniowaniem powrotu do przestępstwa w art. 64 k.k., w którym przesłanki formalne opisujące czas popełnienia przestępstwa i rodzaj czynu popełnionego odgrywają podstawową rolę.

W art. 86 k.k.w. dla recydywy penitencjarnej najważniejsze są natomiast trzy okoliczności: 1) ukaranie po raz drugi pozbawieniem wolności (także karą zastępczą lub karą aresztu), 2) za popełnienie umyślnego przestępstwa lub wykroczenia oraz 3) jeśli szczególne względy resocjalizacyjne nie przemawiają za skierowaniem skazanego do zakładu przeznaczanego dla skazanych pierwszy raz. Pierwsze dwie przesłanki nie mają charakteru tak sformalizowanego jak w przypadku powrotu do przestępstwa z art. 64 k.k., choć są warunkami niezbędnymi, a trzecia podkreśla celowość penitencjarną, wynikającą z oceny osobowości skazanego. Ponadto trzeba zwrócić uwagę na to, że czynnikiem konstytuującym recydywę penitencjarną jest „doświadczenie więziennicze” skazanego, które również podlega ocenie organu klasyfikacyjnego.

Skierowanie skazanego do zakładu dla recydywistów pociąga za sobą liczne istotne następstwa dla wykonywania kary pozbawienia wolności.

Obecnie obowiązujące unormowania, dotyczące odpowiedzialności karnej recydywistów w k.k. i wykonywania wobec nich kary pozbawienia wolności w k.k.w., stanowią wielki postęp w porównaniu z przepisami obowiązującymi w tym zakresie w czasach PRL. Nie odbiegają one również w sposób znaczący od europejskich standardów orzekania i wykonywania kary², choć różnice w polskim systemie penitencjarnym i niektórych państw europejskich (np. skandynawskich)³ są ogromne, co wynika z naszego zapóźnienia cywilizacyjnego i represyjnego, motywowanego populistycznym nastawieniem wielu polityków.

2. RECYDYWIŚCI W ŚWIETLE SĄDOWEJ STATYSTYKI SKAZAŃ

W kilku tabelach przedstawiono rozmiary recydywy i uprzedniej karalności w latach transformacji i dla porównania w roku 1987, poprzedzającym późniejsze zmiany w polityce karnej, które zaznaczyły się już w 1988 r. Następnie przytoczono dane dotyczące przestępczości i kar wymierzanych recydywistom i pozostałym skazanym, z tym że uwzględniono wspomniany już 1987 r., a następnie rok 1997 (ostatni rok obowiązywania dawnego k.k. z 1969 r. i po dokonanych częściowych nowelizacjach k.k., dotyczących również recydywy) i rok 2006 (ostatni, za który dysponujemy odpowiednimi danymi, i w osiem lat po wejściu w życie obowiązującego k.k.).

Tabela 1. Skazani recydywiści w Polsce w latach 1987–2006

Rok	Skazani ogółem		Poprzednio karani		W tym recydywiści*	
	liczba bezwzględna	odsetek	liczba bezwzględna	odsetek	liczba bezwzględna	odsetek
1987	166 753	44,3	56 801	15,1	15 261	4,1
1988	137 159	36,2	48 044	12,7	13 432	3,5
1989	93 373	24,6	34 700	9,1	11 058	2,9
1990	106 464	28,0	41 673	11,0	14 930	3,9
1991	152 333	40,0	59 621	15,6	14 901	3,9
1992	160 703	42,1	60 583	15,9	18 935	4,9
1993	171 622	44,9	61 073	16,0	17 524	4,6
1994	185 065	48,4	61 719	16,1	15 433	4,0
1995	195 459	51,1	60 689	15,9	13 674	3,6
1996	227 731	59,5	67 782	17,7	11 458	3,0
1997	210 731	55,0	63 903	16,7	11 752	3,1
1998	219 064	57,2	b.d.	–	b.d.	–
1999	207 607	54,2	66 766	17,4	12 075	3,1

² Por. *Standardy prawne Rady Europy*, t. IV: *Sądownictwo: organizacja, postępowanie i orzekanie*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1998, s. 187 i 188 oraz *Recommendation Nr R/84/10 Conseil de L'Europe sur le casier judiciaire et la réhabilitation des condamnés*.

³ Por. M. Płatek, *Systemy penitencjarne państw skandynawskich na tle polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.

Cd. tabeli 1

2000	222 815	58,3	70 014	18,3	11 976	3,1
2001	315 013	82,4	b.d.**	–	b.d.	–
2002	365 326	95,6	b.d.	–	b.d.	–
2003	415 933	108,9	b.d.	–	10 313	2,7
2004	513 410	134,5	b.d.	–	14 895	3,9
2005	504 281	132,1	b.d.	–	14 037	3,7
2006	462 937	121,4	b.d.	–	12 895	3,4

* W latach 1987–1998 recydywiści w rozumieniu art. 60 i 61 k.k. z 1969 r., a od 1998 r. są to recydywiści wymienieni w art. 64 k.k. z 1997 r.

** Od 2001 r. nie rejestruje się poprzednio karanych.

Źródło: Sądowa statystyka prawomocnych skazań.

Powyższa tabela wymaga kilku wyjaśnień. Przede wszystkim informacje zawarte w niej i w kolejnych trzech pochodzą ze statystyki sądowej Ministerstwa Sprawiedliwości, a obliczeń struktury i współczynników dokonał autor. W tabeli 1 za lata 1998 oraz 2001 i 2002 nie ma danych dotyczących recydywy z powodu braku źródłowych informacji. Następnie trzeba zaznaczyć, że od 2001 r. w sądowej statystyce skazań nie uwzględnia się kategorii sprawców poprzednio karanych, do których oprócz sprawców powracających do przestępstwa w rozumieniu k.k. zaliczono jeszcze innych poprzednio karanych. Skazani ogółem są to oczywiście sprawcy, wobec których sądy orzekły prawomocne wyroki. Następnie należy zaznaczyć, że obliczone współczynniki dla wszystkich trzech kategorii sprawców dotyczą osób nie w wieku karnej odpowiedzialności (tj. od 17. roku życia), ale ogółu mieszkańców Polski, podobnie jak to się przyjmuje w statystyce policyjnej. Takie założenie przyjęto i w niniejszym opracowaniu, ponieważ dane przytoczone w tabeli 1 stanowią fragment badań nad recydywą w Polsce w okresie 75 lat, a w niektórych latach niemożliwe było ustalenie kategorii osób w wieku karnej odpowiedzialności. Zresztą, zdaniem autora, nie stanowi to większego uszczerbku dla badań nad rozmiarami i dynamiką recydywy w bardzo długim okresie.

W kolumnie pierwszej tabeli 1 przedstawiono stan przestępczości w liczbach bezwzględnych i w postaci współczynnika (na 10 tys. mieszkańców). Uderzający jest wielokrotny wzrost przestępczości w zestawieniu z okresem PRL i z pierwszymi latami transformacji. Sprawy te zostały zanalizowane i chyba dostatecznie wyjaśnione, zwłaszcza w dwóch publikacjach poświęconych polityce karnej tego okresu⁴.

Nie ma więc potrzeby powtarzania ustaleń z tych prac, ale trzy czynniki warunkujące ten wzrost warto przypomnieć: zmiany spowodowane transformacją (np. ogromny wzrost dóbr materialnych, swoboda w działalności gospodarczej i poruszania się ludzi), ogromny wzrost zawiadomień policji o przestępstwach popełnianych ze strony obywateli, dawniej (w PRL) ustosunkowanych nieufnie lub wrogo do Milicji Obywatelskiej, oraz spenalizowanie zachowań przedtem niekaranych lub traktowanych jako

⁴ M. Melezini, *Punitivność wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*, „Temida 2”, Białystok 2003, oraz T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego: podstawowe problemy w świetle badań empirycznych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004.

wykroczenia (tj. głównie prowadzenie pojazdów w stanie nietrzeźwości i posiadanie narkotyków), które w 2006 r. stanowiły około jednej trzeciej wszystkich przestępstw. Trzeba też zaznaczyć, że w analizie przedstawionych danych należy chyba pominąć nie tylko rok 1989 (uchwalenie amnestii), lecz także lata „sąsiednie”, tj. 1988 (zmniejszenie aktywności organów ścigania) i 1990 (rok po amnestii), w których nastąpił czasowy spadek przestępczości spowodowany wymienionymi czynnikami. W omawianej tabeli wyróżniono też dwie kategorie recydywistów, tj. poprzednio karanych oraz skazanych w warunkach powrotu do przestępstwa (przewidywanych w art. 60 i 61 k.k. z 1969 r., a od 1999 r. określonych w art. 64 k.k. z 1997 r.).

W analizie danych dotyczących recydywistów zwraca uwagę fakt (przy pominięciu trzech wymienionych lat), że zarówno liczby bezwzględne, jak i wyrażające współczynniki nie są relatywnie wysokie (co dotyczy szczególnie skazanych w warunkach powrotu do przestępstwa) i, co najważniejsze, wykazują one stosunkowo nieznaczące wahania ilościowe. Tak więc, jeżeli w przypadku skazanych ogółem maksymalne różnice we współczynnikach wynosiły od 40,0 w 1991 r. do 134,5 w 2004 (różnica 336%), to w odniesieniu do skazanych powracających do przestępstwa (określonych w k.k.) te maksymalne różnice wyniosły od 2,7 w 2003 r. do 4,9 w 1992 r. (różnica 55%).

Do jakich jeszcze wniosków uprawniają powyższe dane? Po pierwsze – nie ma prostej zależności między wzrostem przestępczości i zwiększaniem się recydywy. Po drugie – analizując dane dotyczące skazanych recydywistów w okresie 20 lat, kiedy obowiązywały trzy systemy odpowiedzialności karnej (k.k. z 1969 r., ten sam k.k., ale istotnie znowelizowany, i k.k. z 1997 r.), można wysunąć hipotezę, że sposób karania (i nasilenie represji) nie mają istotnego znaczenia dla rozmiarów recydywy. Jednocześnie trzeba przypomnieć, że w tym samym okresie gruntownie zmieniły się w Polsce nie tylko ustrój polityczny, lecz także warunki egzystencji społeczeństwa, powstał niemały przecież margines ludzi żyjących w niedostatku. Tym bardziej więc zasadne jest nie tyle formułowanie twierdzeń, ile stawianie pytań dotyczących roli polityki kryminalnej, czy nawet szerzej – polityki społecznej państwa w kontrolowaniu przestępczości, w tym recydywistycznej.

Następnym problemem, zasługującym na uwagę w rozpatrywaniu zagadnienia recydywy, jest przestępczość, jaka się z nią wiąże. Chodzi tu też o odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu zagraża ona społeczeństwu i czy zauważa się istotne różnice między obrazem całej przestępczości a przestępstwami popełnianymi przez recydywistów. Odpowiedź na te pytania ważna jest dla sformułowania najważniejszych środków kontroli i zapobiegania temu zjawisku. W tabeli 2 przedstawiono strukturę przestępstw popełnianych przez recydywistów w zestawieniu z przestępczością pozostałych skazanych sprawców w trzech wybranych latach, tj. w 1987 r., 1997 r. i 2006 r.

Tabela 2. Struktura przestępstw, za które zostali skazani recydywiści i pozostali sprawcy przestępstw w latach: 1987, 1997 i 2006

Wybrane rodzaje przestępstw	1987				1997				2006			
	Nierecydywiści		Recydywiści		Nierecydywiści		Recydywiści		Nierecydywiści		Recydywiści	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Drogowe, w tym z art. 178a k.k.	6493 x	4,3	7 x	0,0	17 266 x	8,7	1	0,0	155 782 144 907	34,6 32,2	219 210	1,7 1,6
Razem przeciwko życiu i zdrowiu, w tym:	13 494	8,9	696	4,6	20 722	10,4	360	3,1	22 175	4,9	600	4,6
Zabójstwo	295	0,2	31	0,2	513	0,3	30	0,2	505	0,1	22	0,17
Uszkodzenie ciała	6645	4,4	405	2,7	7963	4,0	151	1,3	7620	1,7	255	2,0
Udział w bóje lub pobiciu	4787	3,2	217	1,4	10 335	5,2	130	1,1	13 016	2,9	298	2,3
Groźba karalna lub zmuszanie	2441	1,6	45	0,3	6774	3,4	70	0,6	9695	2,1	257	2,0
Przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, w tym:	1722	1,1	158	1,0	1744	0,9	68	0,6	1947	0,4	85	0,7
Zgwałcenie	1092	0,7	109	0,7	860	0,4	48	0,4	663	0,1	62	0,5
Stosunki seksualne z małoletnim	382	0,3	43	0,3	478	0,2	15	0,1	705	0,1	15	0,1
Przeciwko rodzinie i opiece, w tym:	20 887	13,9	2600	17,0	29 936	15,1	1925	16,4	23 603	5,3	908	7,0
Znęcanie się nad członkiem rodziny lub osobą zależną	9052	6,0	560	3,7	12 252	6,2	386	3,3	15 724	3,5	594	4,6
Uporczywe nieplacenie alimentów	11 751	7,7	2037	13,3	17 590	8,8	1539	13,1	7561	1,7	313	2,4
Razem przeciwko mieniu, w tym:	55 850	36,9	11 062	72,4	81 292	40,9	9121	77,6	132 421	29,4	9768	75,8
Zagarnięcie mienia społecznego	16 381	10,8	782	5,1	12 091	6,1	518	4,4	-	-	-	-
Kradzież zuchwała lub z włamaniem (mienia spot.)	4381	2,9	1491	9,8	2743	1,4	544	4,6	-	-	-	-
Kradzież	10 828	7,1	2651	17,4	11 241	5,6	1189	10,1	39 566	8,8	2445	18,9

Cd. tabeli 2

Wybrane rodzaje przestępstw	1987						1997						2006					
	Nierocydywisci			Recydywisci			Nierocydywisci			Recydywisci			Nierocydywisci			Recydywisci		
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Kradzież zuchwała lub z włamaniem (od 1 września 1998 r. włamanie)	9011	5,9	3480	22,8			27 660	13,9	4674	39,8			18 267	4,0	2739	21,4		
Przywłaszczenie	881	0,6	197	1,3			2900	1,5	181	1,5			7255	1,6	241	1,9		
Oszustwo	979	0,6	395	2,6			2674	1,3	239	2,0			32 872	7,3	1664	12,9		
Rozbój	2248	1,5	1010	6,6			4573	2,3	965	8,2			8610	1,9	1371	10,6		
Wymuszenie rozbójnicze	93	0,1	10	0,0			515	0,3	71	0,6			1097	0,2	133	1,0		
Niszczenie mienia	1214	0,8	89	0,6			4521	2,3	143	1,2			7863	1,7	324	2,5		
Zabór samochodu	1708	1,1	377	2,4			1959	1,0	187	1,6			1192	0,3	101	0,8		
Paserstwo	2485	1,6	280	1,8			8472	4,2	293	2,5			8744	1,9	328	2,5		
Przeciwko działalności instytucji państwowych i społecznych	9569	6,3	326	2,1			5492	2,8	66	0,6			12 156	2,7	175	1,4		
W tym: czynna napaść	3924	2,6	235	1,5			3512	1,8	49	0,4			2244	0,5	51	0,4		
Przeciwko wymiarowi sprawiedliwości	1624	1,1	27	0,2			4482	2,2	4	0,0			26 184	5,8	232	1,8		
W tym: fałszywe zeznania	545	0,4	1	0,0			1939	1,0	1	0,0			5108	1,1	2	0,0		
Niestosowanie się do zakazu	23	0,0	2	0,0			560	0,3	1	0,0			18 634	4,1	189	1,5		
Falszowanie dokumentów	1095	0,7	12	0,0			13 059	6,6	56	0,5			14 108	3,1	79	0,6		
Przestępstwa z k.k.s.	1713	1,1	–	–			971	0,5	–	–			5454	1,2	1	0,0		
Nielegalne przekroczenie granicy	272	0,2	7	0,0			2191	1,1	4	0,0			2322	0,5	32	0,2		
Ustawa o zapobieganiu narkomanii	1366	0,9	34	0,2			1216	0,6	17	0,1			20 102	4,5	279	2,2		
Pozostałe przestępstwa	34 932	23,0	321	2,1			12 950	6,5	77	0,7			26 040	5,8	260	2,0		
Ogółem przestępstwa	151 492	100	15 261	100			198 848	100	11 752	100			450 042	100	12 895	100		

Przed skomentowaniem wyników badań uwidocznionych w powyższej tabeli należy przypomnieć, że analiza przestępczości dotyczy trzech nieprzypadkowo wybranych lat, ponieważ 1987 r. to przedostatni pełny rok przed zasadniczymi zmianami ustrojowymi i zapoczątkowaniem transformacji, w którym polityka karna była jeszcze reprezentatywna dla ostatniej fazy PRL (czego nie można powiedzieć o 1988 r., wówczas bowiem polityka karna była już znacznie złagodzona, np. nie orzekano kary śmierci, a odsetek kar bezwzględniego pozbawienia wolności spadł aż o 30%). W 1997 r. upłynęło już osiem lat transformacji w Polsce i dokonano kilku nowelizacji k.k., mających na celu pewne złagodzenie represji karnej, ale jednocześnie był to ostatni rok obowiązywania surowego k.k. z czasów PRL. Wreszcie 2006 r. to czas zaawansowanych przekształceń ustrojowych w dziedzinie politycznej, gospodarczej i społecznej, gdy upłynęło już ponad osiem lat od wejścia w życie nowej kodyfikacji karnej; ponadto dysponujemy danymi sądowej statystyki prawomocnych skazań za ten rok.

Następnie trzeba zaznaczyć, że określenia wyróżnionych tu poszczególnych przestępstw w niektórych przypadkach tylko w przybliżeniu stanowią tożsame czyny ze względu na różniące się znamiona przestępstw, w związku z gruntowną reformą prawa karnego materialnego, jakiej dokonano w 1997 r. Analizując strukturę przestępczości, zwłaszcza zaś danych po 2000 r., a tu konkretnie pochodzących z 2006 r., trzeba było dokonać zabiegu polegającego na wyłączeniu z ogółu skazań tych orzeczeń, które dotyczyły przestępstw z art. 178a, tj. prowadzenia pojazdu w stanie nietrzeźwości, a które stanowiły prawie jedną trzecią całości przestępczości. W innym przypadku zastanawianie się nad zmianami, jakie zauważa się w dynamice i strukturze przestępczości, byłoby pozbawione jakiegokolwiek sensu.

Analiza struktury przestępczości recydywistów ma na celu jej charakterystykę, a zwłaszcza określenie stopnia jej społecznej szkodliwości oraz wykazanie ewentualnych różnic w zestawieniu z przestępczością pozostałych skazanych, wśród których zresztą niemałą część stanowią recydywiści w znaczeniu kryminologicznym.

Nie jest nowym stwierdzeniem fakt, powszechnie znany od dawna, że w przestępczości recydywistów zdecydowanie dominują skazania za czyny przeciwko mieniu: w 1987 r. – 72,4%, w 1997 r. – 77,6% i w 2006 r. – 75,8%. Wszystkie dotychczasowe statystyki przestępczości i badania potwierdzają, że recydywiści dopuszczają się przede wszystkim zamachów na mienie. Wśród nich przeważały najczęściej kradzieże z włamaniem (ponad 21% w 2006 r.), kradzieże (prawie 19% w tym samym roku) i w ostatnich latach oszustwa (w 2006 r. blisko 13%) oraz rozboje (ok. 10%). Natomiast udział sprawców nierecydywistów (w rozumieniu art. 64 k.k. i przedtem art. 60 k.k.) w przestępstwach przeciwko mieniu wynosił: w 1987 r. – 36,9%, w 1997 r. – 40,9% i w 2006 r. – 43,3%. Udział czynów przeciwko mieniu w strukturze przestępczości zarówno recydywistów, jak i pozostałych jest więc stosunkowo stabilny, choć w 2006 r. zauważa się pewien ich wzrost. Trzeba też podkreślić, że udział zamachów na mienie w przestępczości recydywistów był około dwukrotnie wyższy niż wśród pozostałych skazanych.

Zupełnie odmiennie przedstawiał się udział w większości przestępstw agresywnych wśród recydywistów i pozostałych skazanych w analizowanych tu trzech okresach. Tak więc łącznie przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu stanowiły znacznie wyższy odsetek w przypadku nierecydywistów (od 7,3 do 10,4%) niż wśród recydy-

wistów (3,1 do 4,6%). Również w przypadku groźby karalnej i zmuszania te procenty były wyraźnie wyższe wśród pierwszej kategorii skazanych.

Do przestępstw, które rzadko popełniali recydywiści, a znacznie częściej pozostali skazani, należały w 2006 r.: czyny przeciwko działalności instytucji państwowych i społecznych (ci ostatni trzy razy częściej), przeciwko wymiarowi sprawiedliwości (cztery razy częściej), związane z narkotykami (trzy razy częściej), fałszowanie dokumentów (ponad sześć razy częściej). Największe różnice zauważa się jednak w przypadku przestępstw: prowadzenia pojazdu w stanie nietrzeźwości (nierecydywiści – prawie 145 tys., a recydywiści – 210) i przestępstw skarbowych (nierecydywiści – 5454 i recydywiści – jedno skazanie). Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece oraz przeciwko wolności seksualnej były w zbliżonych proporcjach popełniane przez recydywistów i pozostałych skazanych. Również jedna z najpoważniejszych zbrodni, tj. zabójstwo, była niemal w jednakowych proporcjach popełniana przez wymienione wyżej kategorie przestępców. W końcu tego komentarza można stwierdzić, że przestępczość recydywistów jest:

- ściśle powiązana z ich statusem społeczno-zawodowym,
- znacznie mniej zróżnicowana niż w przypadku nierecydywistów,
- przynosi mniejsze szkody ekonomiczne niż przestępstwa nierecydywistów (brak np. przestępstw korupcyjnych i niewielka liczba czynów polegających na fałszowaniu dokumentów, najczęściej popełnianych z chęci zysku).

Nieprawdziwa jest więc teza, że przestępstwa recydywistów są szczególnie groźne. Aktualne jest raczej stwierdzenie, dawno sformułowane przez S. Batawię, że jest to przestępczość bardziej społecznie uciążliwa (przez fakt wielokrotnie popełnianych czynów) niż groźna z uwagi na popełnione czyny⁵.

Prawnokarna reakcja na popełnianie przestępstw należy do polityki karnej państwa. W tej dziedzinie w ciągu minionego dwudziestolecia nastąpiły istotne zmiany, mimo iż system karny zachował surowe oblicze, wyróżniające się w zestawieniu z krajami Europy Zachodniej i Północnej. Należy tu przypomnieć, że jeszcze przed uchwaleniem zasadniczej reformy prawa karnego w 1997 r. Sejm RP w kilku nowelizacjach tego prawa dokonał istotnych zmian, które musiały wpłynąć na kary orzekane wobec recydywistów. Trzeba tu wymienić przede wszystkim ustawę z dnia 23 lutego 1990 r., na mocy której zniesiono obydwie tzw. środki postpenalne, tj. nadzór ochronny i umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego, jakie przez 20 lat stosowano wobec recydywistów. Następnie również bardzo ważną zmianę wprowadzono do k.k. ustawą z dnia 12 lipca 1995 r., na mocy której zrezygnowano z obligatoryjnego zaostżenia kary wobec recydywistów, jak też z konieczności wymierzania jedynie kary pozbawienia wolności w przypadku recydywy prostej. Zmiany, jakie nastąpiły w wymierzaniu przez sądy kar w następstwie wspomnianych nowelizacji, ilustrują dane z sądowej statystyki skazań zawarte w następnej tabeli.

⁵ Por. S. Batawia, *Sankcje wobec recydywistów w projekcie k.k. a problematyka kryminologiczna recydywy*, *Państwo i Prawo* 1968, z. 8/9, s. 266.

Tabela 3. Kary orzeczone wobec recydywistów i pozostałych sprawców przestępstw w latach: 1987, 1997 i 2006

Orzeczone kary	1987			1997			2006					
	Nierecydywiści		Recydywiści	Nierecydywiści		Recydywiści	Nierecydywiści		Recydywiści			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Ogółem	15 1492	100	15 261	100	198 848	100	11 534	100	450 042	100	12 895	100
Kara śmierci (od 1995 r. kara dożywotniego pozbawienia wolności)	7	0,0	-	-	3	0,0	-	-	23	0,0	7	0,0
25 lat pozbawienia wolności	40	0,0	21	0,1	51	0,0	-	-	84	0,0	14	0,1
Pozbawienie wolności ogółem	90 981	60,0	14 933	97,9	130 377	65,6	11 534	100	302 446	67,2	12 628	98,0
Z tego: z zawieszeniem	50 353	33,2	20	0,1	116 130	58,4	29	0,2	269 499	59,9	3154	24,5
Bez zawieszenia	40 628	26,9	14 913	97,7	14 247	7,2	11 505	99,8	32 947	7,3	9474	73,5
Ograniczenie wolności	28 728	18,9	231	1,5	10 934	5,4	-	-	57 731	12,8	187	1,4
Grzywna samoistna	31 413	20,7	76	0,5	57 689	29,0	-	-	88 348	19,6	59	0,5
Kary dodatkowe (środki karne wymierzone samoistnie)	323	-	-	-	-	-	-	-	1410	0,4	-	-
Ogółem kary bezwzględnego pozbawienia wolności	40 628	100	14 913	100	130 377	100	11 534*	100	32 947	100	9474	100
Wymiar kary: poniżej 6 miesięcy	682	1,6	22	0,1	3088	2,4	79	0,7	4746	14,4	437	4,6
6 miesięcy	1906	4,4	181	1,2	14 438	11,1	395	3,4	3774	11,5	668	7,0
Powyżej 6 miesięcy do 1 roku	3976	9,1	433	2,9	25211	19,3	1200	10,4	4494	13,6	1244	13,1
1 rok	12 857	29,6	1617	10,8	48 973	37,6	3171	27,6	5387	16,3	1602	16,9

Cd. tabeli 3

Orzeczone kary	1987				1997				2006			
	Nierecydywiści		Recydywiści		Nierecydywiści		Recydywiści		Nierecydywiści		Recydywiści	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Powyżej 1 roku do 3 lat	16 843	38,7	7363	49,4	34 551	26,5	5518	47,8	10 674	32,5	4166	44,0
3 lata	2859	6,6	1904	12,8	2084	1,6	420	3,6	1594	4,8	546	5,8
Powyżej 3 do 5 lat	3091	7,1	2499	16,8	1374	1,0	597	5,2	1537	4,7	654	6,9
Powyżej 5 do 10 lat	1109	2,5	838	5,6	471	0,4	139	1,2	536	1,6	129	1,4
Powyżej 10 do 15 lat	164	0,4	58	0,4	187	0,1	15	0,1	205	0,6	28	0,3

* Łącznie z warunkowym zawieszeniem.

Przedstawione dane pozwalają na sformułowanie odpowiedzi na dwa ważne pytania: czy i jakie zmiany nastąpiły w minionych latach transformacji w polityce karnej stosowanej wobec recydywistów, oraz w jakim stopniu kary orzekane względem recydywistów różnią się od kar stosowanych wobec pozostałych skazanych.

Odpowiedź na pierwsze pytanie trzeba zacząć od stwierdzenia, że w 1990 r. sądy orzekły jedynie w 30 przypadkach umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego oraz wobec 3584 recydywistów zastosowano nadzór ochronny. Warto zaznaczyć, że w latach poprzedzających liczby w obydwu tych przypadkach były wielokrotnie wyższe. Jeśli zaś chodzi o kary stosowane wobec recydywistów, to trzeba podkreślić, że zarówno w 1987, jak i w 1997 r. bezwzględne kary pozbawienia wolności stanowiły blisko 100% kar (w 1987 r. – 97,9% i w 1997 – 99,8%). Resztę stanowiły sporadycznie orzekane kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem i w 1987 r. – w kilkuset przypadkach – kary ograniczenia wolności i grzywny. Zasadniczy zwrot nastąpił po wejściu w życie nowego k.k. z 1997 r., ponieważ przepisy o warunkowym zawieszeniu kary nie wyłączały z możliwości korzystania z tego dobrodziejstwa recydywistów „zwykłych” (określonych w art. 64 § 1 i wyjątkowo w § 2 k.k.). W rezultacie w 2006 r. wobec blisko 25% recydywistów sąd zastosował warunkowe zawieszenie wykonania kary. Jeśli chodzi o inne kary lub środki karne (orzekane samoistnie), to nadal ich nie stosowano lub były to liczby niemal śladowe (kara ograniczenia wolności – 1,4% i grzywna 0,5%).

Bardzo znaczące zmiany nastąpiły też w surowości orzekanych kar bezwzględnie pozbawienia wolności; były one rezultatem wspomnianych zmian w prawie karnym, zrywających z systemem drakońskich kar przewidzianych w k.k. z 1969 r. wobec recydywistów. Tak więc:

- kar do jednego roku w 1987 r. orzeczono 15,0%, w 2006 r. zaś odsetek ten wyniósł – 41,6%,
- kar powyżej roku do trzech lat w 1987 r. było 62,2%, a w 2006 r. – 49,8%, oraz
- kar powyżej trzech lat w 1987 r. orzeczono 22,8% i w 2006 r. – 8,6%.

W świetle danych statystyki więziennej po obliczeniu mediany kary pozbawienia wolności, odbywanej przez recydywistów, okazało się, że w latach 1987–2007 kary orzekane wobec recydywistów uległy skróceniu o ponad jedną trzecią i wyniosły niespełna 2 lata. Jest to zmiana duża, choć wciąż nie usunięto mechanizmu powodującego nieustanny wzrost liczby osób pozbawionych wolności, w tym i recydywistów.

Wymienione znaczne zmiany w odpowiedzialności karnej recydywistów w niezbyt wielkim stopniu zniwelowały różnice w polityce karnej stosowanej wobec tej kategorii skazanych i nierecydywistów. Trzeba tu zaznaczyć, że niektóre z nich zdają się uzasadnione. Jeśli więc orzeczone wobec skazanych pierwszy raz kary ograniczenia wolności i grzywny łącznie wyniosły blisko jedną trzecią ogółu kar w 2006 r., to trudno oczekiwać, aby względem recydywistów te kary (w 2006 r. łącznie 1,9%) mogły stanowić o wiele większy odsetek zarówno z uwagi na rodzaje popełnionych przestępstw, jak i przede wszystkim cechy osobowości i sytuację społeczną sprawców. Bardzo trudno bez badań orzec, jak dalece jest uzasadniona tak wielka różnica między odsetkiem skazań na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem w 2006 r. recydywistów (24,5%) i pozostałych skazanych – niemal 60%, choć z doświadczeń i badań wiadomo, że oddziaływanie na recydywistów w warunkach wolności z reguły jest trudniejsze niż w przypadku nierecydywistów.

W kilka lat po dokonanej reformie prawa karnego, w 2006 r. zauważa się nadal znaczące różnice, jeśli chodzi o surowość orzekanych kar bezwzględnie pozbawienia wolności wobec recydywistów i pozostałych skazanych, jest ona jednak znacznie mniejsza niż 20 lat temu.

Jeśli chodzi o kary: do jednego roku pozbawienia wolności, różnica ta wyniosła w 1987 r. 29,7%, a w 2006 r. – 14,2%; w przypadku kar powyżej jednego roku do trzech lat odpowiednie odsetki wyniosły: 16,9% (więcej recydywistów) i 12,5% (więcej recydywistów), w przypadku kar powyżej trzech lat stanowiły one: 12,8% (więcej recydywistów) i 1,7% (więcej recydywistów).

Ze względu na charakterystykę przestępczości obydwu omawianych wyżej kategorii sprawców oraz ich udział w dokonywaniu przestępstw o dużej szkodliwości społecznej uzasadniony jest pogląd, że mimo odejścia od większości obligatoryjnych obostrzeń wobec sprawców recydywistów kary im wymierzane są znacznie surowsze. Sądy, orzekając kary za przestępstwa popełniane w warunkach określonych w art. 64 k.k., fakt powrotu do przestępstwa uwzględniają więc jako okoliczność uzasadniającą surowszy wymiar kary i posługują się najczęściej bezwzględną karą pozbawienia wolności.

Sądowa statystyka skazań nie dysponuje licznymi danymi, za pomocą których można by scharakteryzować sprawców popełniających przestępstwa w warunkach określonych w art. 64 k.k. z 1997 r. oraz pozostałych skazanych. W tym tekście przedstawiono więc dane dotyczące wieku i płci recydywistów skazanych w latach 1987, 1997 i 2006 oraz informacje odnośnie do miejsca ich zamieszkania, ale tylko z lat 1987 i 1997 (w roku 2006 – brak danych).

Tabela 4. Wiek i płeć skazanych recydywistów w latach 1987, 1997 i 2006

Wiek recydywistów (w latach) i płeć	1987		1997		2006	
	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent
17–20	957	6,3	825	7,0	481	3,7
21–24	2331	15,3	1903	16,4	2363	18,3
25–29	3782	24,8	2135	18,2	3184	24,7
30–39	5711	37,4	4152	35,3	3679	28,6
40–49	1924	12,6	2340	19,9	2311	17,9
50 i więcej lat	556	3,6	397	3,4	877	6,8
Razem	15 261	100	11 752	100	12 895	100
Z tego: mężczyźni	14 874	97,5	11 621	98,9	12 692	98,4
Kobiety	387	2,5	131	1,1	203	1,6
Miejsce zamieszkania						
Miasto	12 524	82,1	9312	79,2	b.d.	–
Wieś	2737	17,9	2440	20,8	b.d.	–

Z analizy danych tej tabeli można wyodrębnić trzy okresy życia, jeśli chodzi o rozmiary recydywy, zwłaszcza gdy się uwzględni 1997 i 2006 rok. Recydywiści najmłodszy, tj. w wieku do 24 lat, stanowili w 1997 r. 23,4% skazanych, a w 2006 r. – 22,0%. Najliczniejsze grupy recydywistów miały od 25 do 39 lat i stanowili oni:

53,5% ogółu w 1997 r. i 53,3% – w 2006 r. Od 40. roku życia tzw. krzywa recydywy spada i skazani w warunkach powrotu do przestępstwa stanowili w 1997 r. 23,3% i w 2006 r. – 24,7%.

Ze wszystkich statystyk kryminalnych i badań kryminologicznych wynika, że największa aktywność przestępcza przypada na młode lata. I tak np. w Polsce w 2006 r. osoby w wieku do 30 lat popełniły około połowy przestępstw, za które nastąpiły skazania. Podobnie też przedstawia się znaczenie wieku wśród recydywistów, z tym że największa ich aktywność przestępcza zaznacza się po ukończeniu 24. roku życia. Chodzi tu oczywiście o recydywę kodeksową, gdyż recydywa w znaczeniu kryminologicznym, która występuje przeciwko znacznej części nieletnich, nie jest uwzględniona z uwagi na przyjęcie w polskim prawie karnym ukończonych 17 lat jako dolnej granicy wieku odpowiedzialności karnej. Wśród skazanych recydywistów we wszystkich latach uderzający jest bardzo niski odsetek kobiet, których w 2006 r. było jedynie 1,6%, podczas gdy wśród skazanych pozostałych sprawców kobiet było kilkakrotnie więcej, tj. 8,4%. Okazuje się więc, że ogromny wzrost aktywności zawodowej kobiet, jaki się dokonał w latach minionych, wcale się nie przyczynił do zwiększenia ich udziału w przestępczości recydywistycznej ani pozostałej⁶.

Z danych statystycznych, jak też z badań wynika, że zarówno obecnie, jak i w przeszłości wśród mieszkańców wsi było znacznie mniej recydywistów niż wśród mieszkańców miast⁷.

3. RECYDYWIŚCI W ŚWIETLE STATYSTYKI WIĘZIENNEJ⁸

Omówienie tego zagadnienia trzeba zacząć od stwierdzenia, że informacje pochodzące ze statystyki więziennej tylko w pewnym stopniu odpowiadają danym ze statystyki sądowej. Jest tak nie tylko dlatego, że statystyka sądowa obejmuje prawomocne skazania za dany okres, a statystyka więzienna dotyczy liczby osób pozbawionych wolności według stanu na określony czas, lecz także z tego powodu, że populacja więzienna wykazuje stałą tendencję do zwiększania się w sytuacji, gdy (tak jak się dzieje w Polsce) średnia kara pozbawienia wolności przekracza rok, a orzekanie warunkowego zwolnienia nie jest stosowane szeroko. Jest to więc efekt kumulacji kar pozbawienia wolności, tylko w pewnym stopniu zależny od liczby skazań w ogóle. Oczywiście zwiększająca się liczba skazań, i to na kary trwające dłużej niż rok, musi spowodować nieustanny wzrost liczby osób pozbawionych wolności i w efekcie przedłudnienie zakładów karnych, naruszające normę kodeksową powierzchni przypadającej na jednego osadzonego (3 m² – art. 110 § 2 k.k.w. z 1997 r.). Dobrą ilustracją tego zjawiska są informacje zawarte w następującej tabeli.

⁶ Według danych GUS udział kobiet wśród ogółu pracujących w latach po 2000 r. przekraczał 47% (*Rocznik Statystyczny*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2007, s. 41).

⁷ Również poprzednie badania kryminologiczne potwierdzają taki stan (np. T. Szymanowski, *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności: zagadnienia systemu prawnego zwalczania recydywy: badania katamnesticzne nad młodocianymi: próby oceny efektywności kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1976, s. 125). Warto też zaznaczyć, że w 2006 r. ludność zamieszkała na wsi stanowiła 38% ogółu (*Rocznik Statystyczny...*, op. cit.).

⁸ Dane statystyczne autor opracował na podstawie informacji otrzymanych w Biurze Informacji i Statystyki Centralnego Zarządu Służby Więziennej Ministerstwa Sprawiedliwości.

Tabela 5. Pozbawieni wolności ogółem, tymczasowo aresztowani, skazani i recydywiści w latach 1987–2007

Lata	Ogółem pozbawieni wolności		Tymczasowo aresztowani	Skazani i ukarani	Recydywiści
	liczba	odsetek	liczba	liczba	liczba
1987	91 140	241,3	17 134	74 006	33 572
1988	67 824	212,4	11 554	56 270	29 240
1989	40 321	179,0	10 673	29 648	18 165
1990	50 165	131,3	16 200	33 965	20 379
1991	58 619	153,0	15 749	42 870	25 315
1992	61 409	159,8	14 188	47 221	26 954
1993	61 562	159,9	14 020	47 542	25 776
1994	62 719	162,6	15 453	47 266	25 170
1995	61 136	158,3	15 686	45 450	22 142
1996	55 487	143,6	13 595	41 892	21 865
1997	57 382	148,4	13 231	44 150	23 063
1998	54 373	140,6	11 551	42 822	20 462
1999	56 765	146,9	14 565	42 200	19 763
2000	70 544	182,5	22 032	48 512	22 027
2001	79 634	206,1	22 730	56 904	24 167
2002	80 467	208,4	20 896	59 571	24 766
2003	79 281	207,6	18 240	61 041	26 495
2004	80 368	210,5	15 055	65 313	28 496
2005	82 955	217,4	13 416	69 539	30 451
2006	88 647	232,5	14 415	74 232	32 769
2007	87 776	230,2	11 441	76 335	33 798

Z danych zamieszczonych w pierwszej i drugiej kolumnie tabeli wynika, że do 1999 r. populacja pozbawionych wolności mierzona zarówno liczbami bezwzględny-
mi, jak i współczynnikami wykazywała stabilizację. Z danych zawartych w tabeli 1
wiadomo, że liczba skazań znacznie wzrastała aż do 2004 r. i wobec skazywania
na bezwzględną karę pozbawienia wolności, średnio trwającą niewiele krócej niż
dwa lata, i zbyt powściągliwego orzekania warunkowego zwolnienia liczby osób
uwięzionych w ostatnich latach sięgały już nawet 90 tys. Jedynym pozytywnym
zjawiskiem jest widoczny od 2004 r. spadek liczby tymczasowo aresztowanych, co
świadczy o rzetelnym stosowaniu tego środka zapobiegawczego przez sądy, zgodnie
z art. 258 k.p.k.

W ostatniej kolumnie przedstawiono dane dotyczące skazanych recydywistów
penitencjarnych. Warto zwrócić uwagę na powiększanie się ich liczby od 2000 r.,
już po wejściu w życie nowego k.k., będące rezultatem orzekanych kar pozbawienia
wolności na okres blisko dwóch lat. Jest to widoczny efekt kumulacji skazanych,
ponieważ w tym samym czasie, co wynika z tabeli 1, liczby skazań recydywistów się
nie zwiększały.

O uporczywości recydywy przestępczej świadczy m.in. wielokrotność skazań wśród osób odbywających karę, co przedstawiono w następującej tabeli.

Tabela 6. Wielokrotność odbywania kary pozbawienia wolności przez skazanych w zakładach karnych w latach: 1987, 1997 i 2007

Skazani odbywający karę pozbawienia wolności	1987		1997		2007	
	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent
Ogółem	33 366	100,0	23 615	100,0	34 382	100,0
2 razy	10 557	31,6	10 110	42,8	18 276	53,1
3 razy	8122	24,4	6598	27,9	7284	21,0
4 razy	6758	20,3	4030	17,1	4114	11,9
5 razy	3745	11,2	1755	7,4	2214	6,4
6 razy	1967	5,9	675	2,9	1261	3,7
7 i więcej razy	2217	6,6	447	1,9	1333	3,9

Informacje o wielokrotności skazań recydywistów w wymienionych trzech latach są trudno porównywalne z uwagi na poważne zmiany w prawnym określeniu recydywy, o czym była mowa w uwagach wstępnych. Tu należy zwłaszcza zwrócić uwagę na zmniejszenie zakresu recydywy kodeksowej dokonane w 1995 r. przez odstąpienie od obligatoryjnego obostrzenia kary – i stąd prawdopodobnie wynikał spadek liczby recydywistów w 1997 r. w porównaniu z 1987 r. Natomiast zauważony znaczny wzrost ich liczby w 2007 r., w porównaniu z 1997 r., jest spowodowany, w pewnym stopniu, przyjęciem nowej definicji recydywy penitencjarnej w art. 86 k.k.w., która znacznie rozszerzyła możliwości zaliczania do tej kategorii skazanych na karę pozbawienia wolności. Przy tych zastrzeżeniach, jeśli się zestawi dane z 2007 r. z 1997 r., to zauważa się wzrost liczby recydywistów o blisko jedną trzecią, natomiast liczby multirecydywistów (do których tu zaliczamy pięciokrotnie i więcej karanych) w tym samym czasie zwiększyły się o 131%. Recydywa skazanych, a zwłaszcza multirecydywa, jest świadectwem niepowodzenia polityki kryminalnej, w tym polityki penitencjarnej. Jednocześnie nakłada na tę politykę, organy wykonujące kary, profilaktykę poprzestępczą (także pomoc społeczną) i świat nauki poważne zadania poszukiwania skuteczniejszych metod oddziaływania na recydywistów. Nie ulega wątpliwości, że od ponad 100 lat problem recydywy, zwłaszcza osób odbywających karę pozbawienia wolności, stanowi najtrudniejsze zadanie w oddziaływaniu penitencjarnym. Z ponadstuletnich doświadczeń penitencjaryzmu światowego, w tym polskiego, wynika, że podstawą skuteczniejszego oddziaływania na więźniów jest praktyczne stosowanie zasady indywidualizacji w postępowaniu ze skazanymi. W Polsce współczesnej po reformie systemu penitencjarnego, dokonanej w latach dziewięćdziesiątych (od 1999 r.), podstawą prawną i organizacyjną indywidualnego oddziaływania na skazanych stały się klasyfikacja skazanych i zakładów karnych, ich zróżnicowanie i wprowadzenie trzech systemów wykonywania kary.

Tabela 7. Typ zakładu karnego, w którym odbywali karę pozbawienia wolności skazani należący do trzech podstawowych kategorii

Kategorie skazanych	1999						2007									
	Razem		Zakład karny zamknięty		Zakład karny półotwarty		Zakład karny otwarty		Razem		Zakład karny zamknięty		Zakład karny półotwarty		Zakład karny otwarty	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Młodociani	9333	100	5968	63,9	3022	32,4	343	3,7	3057	100	1995	65,3	1024	33,5	38	1,2
Pierwszy raz skazani	12 958	100	5942	45,9	6060	46,8	956	7,3	39 479	100	18 107	45,9	19 401	49,1	1971	5,0
Recydywiści	19 900	100	11 505	57,8	7506	37,7	889	4,5	33 798	100	18 181	53,8	14 380	42,5	1237	3,7

Tabela 8. System wykonywania kary pozbawienia wolności wobec trzech podstawowych kategorii skazanych w 1999 i 2007 r.

Kategorie skazanych	1999						2007									
	Razem		Programowany		Terapeutyczny		Zwykły		Razem		Programowany		Terapeutyczny		Zwykły	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Młodociani	9333	100	8710	93,3	623	6,7	0	0,0	3057	100	2858	93,5	153	5,0	46	1,5
Pierwszy raz skazani	12 958	100	8109	62,6	814	6,3	4035	31,1	39 479	100	20 465	51,8	2088	5,3	16 926	42,9
Recydywiści	19 900	100	10 434	52,4	1089	6,0	8270	41,6	33 798	100	13 365	39,5	1814	5,4	18 619	55,1

Wśród rodzajów zakładów karnych wyróżnia się więc „zakłady karne dla recydywistów penitencjarnych” (art. 69). Następnie wśród przesłanek klasyfikacji przewiduje się „uprzednie odbywanie kary pozbawienia wolności” (art. 82 § 2, pkt 3), które zostało skonkretyzowane we wspomnianym już art. 86, określającym recydywistów penitencjarnych. Następnym rozwinięciem indywidualizacji penitencjarnej jest przyjęcie trzech typów zakładów karnych, tj. zamkniętych, półotwartych i otwartych. Przy czym należy zaznaczyć, że w wymienionych typach nie tylko różnicuje się w bardzo istotny sposób wykonywanie kary pod względem zabezpieczenia, stopnia izolacji lub otwartości, swobody poruszania się i kontaktów zarówno w obrębie zakładu, jak i ze światem zewnętrznym, co łącznie sprawia, że warunki odbywania kary w zakładach zamkniętych są najsurowsze i dolegliwe, a w półotwartych i otwartych znacznie łagodniejsze, lecz także, co niezwykle ważne, rozszerza się możliwości zróżnicowanych oddziaływań.

Bardzo istotnym następstwem przyjęcia wymienionych typów zakładów karnych i możliwości awansowania (i degradacji) skazanych w ich obrębie jest uruchomienie mechanizmu „wolnej progresji”, stanowiącej bodziec do zmiany zachowań i postaw skazanych. Rozmieszczenie skazanych w poszczególnych typach zakładów karnych ukazano w tabeli 7.

W tabeli ukazano dane z 2007 r. oraz z 1999 r., pierwszego, w którym obowiązywał nowy k.k.w. Pewne zdziwienie może budzić fakt, że procentowo najwięcej młodocianych, a nie recydywistów, odbywało kary w zakładach zamkniętych, mimo iż wobec nich stosuje się system programowanego oddziaływania. W k.k.w. nie określono, że recydywistów kieruje się do zamkniętych zakładów karnych, ale w art. 88 §§ 3, 4 i 6 wymieniono przesłanki do takiego rozmieszczenia, w tym: „poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu” i inne związane z rodzajem popełnionego przestępstwa. Na tej podstawie dokonuje się początkowej klasyfikacji skazanego. Przeniesienie skazanych recydywistów do zakładu zamkniętego może również nastąpić w drodze degradacji wskutek ujemnej oceny postawy i zachowania skazanego, a także jeśli względy bezpieczeństwa tego wymagają (art. 89 § 4).

Wyrazem pogłębienia zasady indywidualizacji w wykonywaniu kary pozbawienia wolności było ustanowienie w k.k.w. z 1997 r. trzech podstawowych systemów wykonywania kary pozbawienia wolności, tj. programowanego, terapeutycznego i zwykłego (art. 81).

Do systemu programowanego kieruje się obowiązkowo młodocianych (art. 95 § 1) oraz tych wszystkich pozostałych skazanych, którzy wyrażają zgodę na współudział w opracowaniu i wykonaniu indywidualnego programu oddziaływania (art. 95 § 1). W takim rozwiązaniu prawnym można dostrzec realizację zasady podmiotowości skazanego i jego partnerstwa. Dane informujące o odbywaniu kary w tych systemach przez skazanych w 1999 r. i 2007 zawiera tabela 8 poniżej.

Tabela 9. Warunkowe zwalnianie recydywistów i pozostałych skazanych na karę pozbawienia wolności w latach: 1987, 1997 i 2007

Zgłaszanie wniosków i udzielenie warunkowego zwolnienia	1987				1997				2007			
	Recydywiści		Pozostali skazani		Recydywiści		Pozostali skazani		Recydywiści		Pozostali skazani	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Wnioskowi zgłaszane przez dyrektora (administrację) zakładu karnego	4371	70,2	17 083	37,0	4885	66,3	9409	53,3	3256	17,6	12 880	19,9
Odsetek orzeczonych warunkowych zwolnień	92,5		96,6		88,1		90,6		90,4		92,7	
Wnioskowi zgłaszane przez skazanego lub uprawnione organy	10 310	29,8	10 047	63,0	9622	33,7	10 757	46,7	17 281	82,4	23 943	80,1
Odsetek orzeczonych warunkowych zwolnień	34,7		51,4		31,5		37,0		17,6		19,9	
Ogółem:	7623	52,0	21 665	79,8	7335	50,6	12 510	62,0	5980	29,1	16 701	45,4
– udzielono warunkowego zwolnienia	7058	48,0	5474	20,2	7172	49,4	7656	38,0	14 561	70,9	20 122	54,6
– odmówiono udzielenia warunkowego zwolnienia												
– Wskaźnik odmowy warunkowego zwolnienia (dotyczący odsętków)		100		100		103		188		147		270
– liczba skazanych (na koniec roku) i wskaźnik	33 572	100	74 006	100	23 063	68	44 150	59	33 798	101	76 335	103

Informacje dotyczące systemów wykonywania kary za 1999 r. wydają się mało miarodajne, ponieważ był to pierwszy rok po wprowadzeniu w życie nowego k.k.w. i same procedury akcesji (w odniesieniu do systemu programowanego) czy kierowania (system terapeutyczny) musiały zająć sporo czasu. Dla 2007 r. natomiast informacje te wydają się wiarygodne. Interesując się tu skazanymi recydywistami, wypada zauważyć, że łącznie dwoma systemami bardziej aktywnego oddziaływania, tj. programowanego i terapeutycznego, obejmuje się mniej niż połowę recydywistów, mimo iż wiemy, że ogromna ich większość wykazuje różne przejawy nieprzystosowania (wykolejenie społeczne, uzależnienie od alkoholu lub narkotyków, jak też zaburzenia psychiczne)⁹. Pozostawienie większości skazanych poza jakimkolwiek oddziaływaniem jest następstwem wcześniej wspomnianego przeludnienia. Wartości ani efektywności stosowanych systemów i środków oddziaływań nie będzie się omawiać w niniejszym opracowaniu, ale można odesłać do kilku publikacji na ten temat¹⁰. Natomiast o efektywności tych systemów, polegającej na trwalszej zmianie postaw skazanych, można by mówić po przeprowadzeniu szczegółowych badań karnonastawczych, po opuszczeniu przez nich zakładów karnych dzięki warunkowemu przedterminowemu zwolnieniu lub po ukończeniu kary.

Problemy podstawy prawnej ukończenia kary przez recydywistów i pozostałych skazanych ukazano w tabeli 9. Zawiera ona dane odnoszące się do skazanych recydywistów i nierecydywistów (tj. niezaliczonych do recydywistów penitencjarnych). Dotyczą one zgłaszania wniosków o warunkowe zwolnienie oraz ich pozytywnego bądź negatywnego załatwienia przez sądy penitencjarne. Wyróżniono dwie grupy wnioskodawców, tj. administrację zakładu karnego (od 1998 r. – dyrektora zakładu karnego) i skazanych oraz organy uprawnione do ich składania potraktowane łącznie, ponieważ te ostatnie np. w 2007 r. nie stanowiły nawet połowy promila. W analizie omawianych danych uwagę skoncentrujemy, rzecz jasna, na skazanych recydywistach. Porównując dane z 1987 r. i 2007 r., zauważa się ogromny spadek liczby wniosków o warunkowe zwolnienie, zgłaszanych przez administrację – z 70,2% ogółu wniosków w 1987 r. do 17,6% w 2007 r., i jednocześnie ogromny wzrost liczby wniosków skazanych w tym samym czasie – z 29,8% do 82,4%. Podkreślenie tak wielkich zmian ma podstawowe znaczenie, jeśli się uwzględni fakt, że skuteczność wniosków (co oznacza udzielenie warunkowego zwolnienia) w 2007 r. wynosiła 17,6% (gdy pochodziły one od skazanych), a 90,4% (!), jeżeli występował z nimi dyrektor zakładu karnego. Nic więc dziwnego, że w tej sytuacji liczby skazanych recydywistów, a także ich odsetek opuszczających zakłady karne w wyniku warunkowego zwolnienia, znacznie się zmieniły po 21 latach. Podobnie przedstawiała się sytuacja pozostałych skazanych

⁹ Por. T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna...*, op. cit., autor omawia charakterystykę skazanych, w tym recydywistów, na podstawie badań; zwłaszcza s. 144–170.

¹⁰ Pierwszą monografią poświęconą systemowi programowanemu jest publikacja A. Nawój pt. *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania*, Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007. Prócz tego można wymienić wcześniejsze publikacje: A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003; G. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, „Temida 2”, Białystok 2002 r. oraz M. Bramska, M. Kiryluk, *Realizacja systemu programowanego oddziaływania w toku wykonywania kary pozbawienia wolności*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2003, nr 37. Natomiast niektórym oddziaływaniom terapeutycznym poświęcono kilka referatów z konferencji naukowej opublikowanych w *Czasopiśmie Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 2007, r. XI, z. 1.

zwalnianych z zakładów karnych. O zaostrzeniu polityki penitencjarnej w zakresie warunkowych zwolnień świadczy też fakt ustalony w niedawno przeprowadzonych badaniach, iż obecnie zwolnień takich udziela się po dłuższym okresie odbywania kary niż przedtem, a ponadto w znacznej części podejmuje się takie decyzje po kolejnych wnioskach skazanych¹¹.

Zagadnienie redukcji warunkowych zwolnień udzielanych recydywistom, a także pozostałym skazanym, nie jest proste. Nie wiemy przecież dokładnie, czy nie było to spowodowane ujemną prognozą skazanych starających się o wcześniejsze warunkowe zwolnienie. Jednak znaczny regres, jaki się w tej dziedzinie dokonał, budzi wątpliwości, nie ma bowiem podstaw do przekonania, że nagle w ciągu kilku lat skazani sprawcy tak bardzo zmienili swoje postawy. Warunkowe zwolnienie wywiera wpływ na stan zaludnienia zakładów karnych, powodując jego zmniejszenie. W odniesieniu do recydywistów zaś jego doniosła rola polega na tym, że po zwolnieniu znajdują się oni pod kontrolą kuratorów wykonujących dozór i jednocześnie w większym zakresie mogą korzystać z ich pomocy w takim stopniu, że okres ten możemy określać etapem postpenalnym po odbyciu kary¹².

4. WNIOSKI KOŃCOWE

1. W minionych 20 latach unormowanie odpowiedzialności karnej recydywistów oraz wykonywania wymierzonych im kar uległo istotnym zmianom. Zrezygnowano z drakońskich kar pozbawienia wolności, obligatoryjnie wymierzanych, oraz z tzw. dodatkowych środków oddziaływania resocjalizacyjnego, tj. orzekania umieszczania w ośrodku przystosowania społecznego oraz nadzoru ochronnego.
2. Zmodyfikowana polityka karna spowodowała złagodzenie kar pozbawienia wolności mniej więcej o jedną trzecią (według obliczonej mediany) i stosowanie w około jednej czwartej przypadków kar niewiążących się z pozbawieniem wolności.
3. Analiza współczynnika skazań recydywistów (w rozumieniu k.k.) w okresie minionych 20 lat nasuwa przypuszczenie, że ich liczby nie wiążą się ani z rozmiarami przestępczości, ani też ze szczególnymi zasadami odpowiedzialności karnej, jakie w tym okresie obowiązywały. Prowadzi to do wniosku, że ani zaostrzenie kar, ani ich złagodzenie nie wywiera znaczącego wpływu na dalsze losy skazanych recydywistów.
4. Z aktualnych danych statystyki sądowej i więziennej wynika, że recydywistami stają się młodzi mężczyźni w wieku od 24 do 39 lat, najczęściej bez zawodu i dającego perspektywy życiowe wykształcenia; wielu wśród nich charakteryzują dewiacje. Ich przestępczość różni się znacznie od przestępczości pozostałych skazanych, co wynika z ich roli społecznej – braku uczestnictwa w różnorodnych aktywnościach zawodowych i społecznych. Od czasów przedwojennych występuje zdecydowana przewaga przestępstw przeciwko mieniu. Przestępstwa popeł-

¹¹ P. Wiktorska, *Polityka stosowania warunkowego przedterminowego zwolnienia wobec młodocianych*, niepublikowana rozprawa doktorska, Warszawa 2008, s. 220 i n.

¹² I. Rzeplińska w swojej pracy, napisanej na podstawie badań, *Recydywiści w okresie nadzoru ochronnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985, s. 194, pisząc o rezygnacji z instytucji nadzoru ochronnego, jednocześnie postulowała utworzenie systemu specjalistycznej pomocy świadczonej recydywistom przez kuratorów sądowych, aby ułatwić im społeczną readaptację.

niane przez recydywistów nie wyróżniają się większą szkodliwością społeczną niż czyny pozostałych skazanych.

5. Kary wymierzone recydywistom, nawet po odstąpieniu od obligatoryjnych obstrzeżeń, są znacznie surowsze niż orzekane wobec innych sprawców mimo podobnego stopnia szkodliwości przestępstw.
6. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec recydywistów odbywa się w większości w warunkach bardziej rygorystycznych (zakładach zamkniętych) i w mniejszym stopniu korzystają oni z możliwości oddziaływań resocjalizacyjnych (w systemie programowanego oddziaływania), mimo iż w ich przypadku są one bardzo potrzebne.
7. Bardzo niekorzystnym zjawiskiem dla społecznej readaptacji recydywistów jest też i to, że tylko niewielu z nich korzysta z warunkowego przedterminowego zwolnienia (w 2007 r. – mniej niż 30%). Nie chodzi tu o łagodzenie im kary, ale o utratę możliwości wyznaczenia obowiązkowego dozoru, który w ich przypadku, podobnie jak i w odniesieniu do młodocianych, odgrywa ważną rolę w przeciwdziałaniu recydywie po wykonaniu kary pozbawienia wolności.